

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 12 (Eylül/September 2023), s. 335-348.
|| Geliş Tarihi-Received: 26.07.2023
|| Kabul Tarihi-Accepted: 15.08.2023
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1332920

Türk Halk Anlatılarındaki Kahraman Betimlemelerinde Dinî Özellikli Göstergeler ve İşlevleri

Religious Indicators and Functions in Hero Descriptions in Turkish Folk Narrations

Fatma Zehra ŞAHİN*

Öz

Türk halk anlatılarının tümünde inanç unsurlarını yansıtan karakterler yer almaktadır. Bu karakterler reel ve irreal özellikleriyle öne çıkmaktadır. Karakterlerin reel ya da irreal olarak belirlenmesinde din kavramı önemlidir. İslam dininin kaidelerine göre hareket edenler reel, İslamiyet ile eski Türk inançlarını birleştiren bir düşünce yapısına göre hareket edenler ise irreal karakterlerdir. Karakterlerin reel veya irreal ayrımı, onların ortak bir tip altında değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Ayrıca karakterleri belirlerken dinin kavram olarak alanı genişleten ve sıkıntıları beraberinde getiren bir ifade olduğu söylenebilir. Nitekim din derken ne kastedildiği sorunsalı, anlatılardaki pek çok kahramanın dinî özellikler taşıması ve dinî karakter olarak nitelendirilebilecek kahramanların her anlatıda farklı biçimlerde karşımıza çıkması, ortak bir tipten bahsetmenin güç olduğunu gösterir. Ancak kahramanların ait oldukları dönemin din anlayışına sahip olmaları, dinî faaliyetleri yürütme yetkisi bulunması ve davranışlarının kaynağının din olması, bu kahramanların ortak bir tip olarak değerlendirilebileceğini gösterir. Dolayısıyla dinî karakterleri temsil eden bir tipten söz etmenin mümkün olup olmadığı tartışılmalıdır. Eğer böyle bir tip söz konusuysa kastedilen tipolojinin sınırlarının belirlenmesi gerekir. Bu bağlamda konuyla alakalı pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda ekseriyetle dinî karakterler din adamı tipi olarak değerlendirilmiş ve söz konusu tipin Türk halk anlatı türleri özelinde ya da tipin herhangi bir dönemde karşımıza çıkan şekli üzerinde incelendiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise Türk halk anlatılarına bütüncül bir bakış açısıyla bakılarak Türk toplumunun dinsel yapısını temsil eden ikincil karakterler değerlendirilecektir. Türk halk anlatılarında dinî karakterler, dönemlerin sosyolojik değişimlerine bağlı olarak asırlar boyunca değişim ve dönüşüme uğrayarak anlatılmaya devam etmiştir. Bu değişim ve dönüşümün dinî karakterler üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla çalışmada sırasıyla destan-halk hikâyesi-masal türleri incelenmiştir. Neticede Türk halk anlatılarında dinî karaktere sahip fakat özellikleri ve işlevleri farklı olan iki tip belirlenmiş, bu tiplerden ilkinin "kutsal yardımcı", diğerinin ise "dinî görevli" tipi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinî karakterler, tipoloji, destan, halk hikâyesi, masal.

Abstract

There are characters reflecting the elements of belief in all Turkish folk narrations. These characters stand out with their real and irreal property. The concept of religion is important in

* Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: f.zehrabolat@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5805-2696.

determining the characters as real or irreal. Those who act according to the rules of the religion Islam are real characters, those who act according to a mentality that combines Islam and old Turkish beliefs are irreal characters. The real or irreal difference of the characters makes it difficult to evaluate them under a common type. Moreover, while determining the characters, it can be said that religion is an expression that expands the field as a concept and brings with it troubles. Thus, the problematic of what is meant by religion, the fact that many of the heroes in the narratives have religious characteristics and that the heroes that can be described as religious characters appear in different forms in each narrative show that it is difficult to talk about a common type. However, the fact that the heroes have a religious understanding of the period they belong to, have the authority to carry out religious activities and the source of their behavior is religion shows that these heroes can be considered as a common type. Therefore, it should be discussed whether it is possible to talk about a type that represents religious characters. If such a type is in question, the boundaries of the intended typology should be determined. In this context, there are many studies related to the subject. In these studies, mostly religious characters were evaluated as clergy type and it was determined that the type in question was examined in terms of Turkish folk narrative genres or on the form of the type that we encounter in any period. In this study, secondary characters representing the religious structure of Turkish society will be evaluated by looking at Turkish folk narratives from a holistic perspective. Religious characters in Turkish folk narratives have continued to be described by undergoing changes and transformations for centuries depending on the sociological changes of the periods. In order to determine the effects of this change and transformation on religious characters, epic- minstrel stories-tale genres were examined respectively in the study. As a result, different characteristics and functions two types with religious character were determined in Turkish folk narratives, first of these types "sacred helper" and the other "religious official" was determined.

Keywords: Religious characters, typology, epic, minstrel stories, tale.

Giriş

Türk halk anlatılarında ekseriyetle bir mücadele anlatılır. Bu mücadele, anlatının başkahramanının muhtelif kişi ya da durumları ortadan kaldırmak için verdiği mücadeledir. Kahraman, mitlerde doğüstü güçlere, destanlarda dış dünyaya, halk hikâyelerinde toplumun iç meselelerine, masallarda kötülere ve kötülöklere karşı savaşıır. Anlatılar yapı ve içerik bakımından birbirinden farklı olsa da insanoğlunun bir tür mücadelesini anlatmaları bakımından hepsi ortaktır. Anlatılardaki bir diğerk ortak unsur ise ana kahramanların haricinde dinsel kültürü temsil eden muhtelif kahramanların olmasıdır. Bu kahramanlar, inanç unsurlarını yansıtmaları bakımından belirgin bir dinî kimlik sergilemekle birlikte, anlatıdaki iç ve dış dünyaya yönelik olayları yaşayan kişiler olmaları ve her anlatıda farklı özellikler göstermeleri nedeniyle karakter olarak adlandırılabilirler (Ekici, 1999, s. 123). Dolayısıyla söz konusu kahramanlardan dinî karakter olarak bahsedilecektir. Dinî karakterler anlatıların tümünde yer alsa da söz konusu kahramanların nitelikleri ve işlevleri birbirinden farklıdır. Çoğunluğu İslam'ın etkisinde şekillenen Türk halk anlatıları, aynı din anlayışının hâkim olduğu bir atmosferde yaratılmış olsalar da birbiriyle tamamen aykırı dinî karakterler içermektedir. Bu durum, Türk toplumunun inanç yapısıyla ilişkilidir.

Öncelikle Eski Türk dininden bahsetmek gerekir. İslamiyet'ten önceki eski Türk ruhunun ifadesi "alp tipi"dir. Bu tipin en ideal şekli ise Oğuz Kağan'da görülür. Oğuz Kağan dışa dönük, mekânda genişlemek isteyen, hayvanlar ve başka insanlarla çarpışan, göçebe ve akıncı Türkö temsil eder. Oğuz Kağan'ın yapmış olduğu seferleri, Gök Tanrıya bir borç ödeme, ilahi bir vazifeyi yerine getirme şeklinde göstermesi eski Türk cihangirliğinin dinî bir manası olduğunu gösterir. Eski Türk dininin eski Türkler gibi savaşçı bir karaktere sahip olduğu anlaşılır (Kaplan, 1952, s. 400). Bununla birlikte İslamiyet'ten önceki Türk toplumunun dinsel yapısını temsil eden ikincil karakter, Türk destanlarında karşımıza çıkan bilge tipidir. Bilge tipin özellikleri ilk olarak Türk kültür geleneğinde "şaman"ın şahsında görülür. Beydilî'ye göre şaman, başka bir dünyayla,

gökteki varlıklarla veya genellikle göze görünmeyen ruhlar dünyasıyla insanoğlu arasında ilişkiyi sağlayan güçtür. Buna göre şamanın en önemli işlevleri iki dünya arasında aracılık yapmak, ölüleri diriltmek, ruhları çağırmak, kötü ruhların insanlara zarar vermesini önlemek, hekimlik yapmak, gelecekte haber vermektir (2005, s. 509). Türk kültür geleneğinde şamanın işlevini yitirmesiyle birlikte şamanın işlevini devam ettirecek tipler ortaya çıkar. İslamiyet öncesi Türk destanlarında bu tipin ilk örneği bilge tipidir. İslamiyet öncesi Türk destanlarında bilge tipin ilk örneği ise Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın yanında bulunan Uluk Türük'tür. Bilge tipin belirgin özellikleri vardır. Bu özellikler söz konusu tipin fiziksel, kişisel ve olağanüstü özellikleri, işlevleri ve adlandırmaları olmak üzere sınıflandırılabilir. Bu bağlamda bilge tipi, Uygurca Oğuz Kağan destanında "Uluğ Türük", "Uluğ Ordu Beğ" olarak adlandırılır. Fiziksel özellikleri; koca bir kişi, sakalı ak ve saçları boz olarak tarif edilir. Kişisel özellikleri; tecrübeli, asil, akıllı ve düşünceli bir insan olarak belirtilir. Olağanüstü özellikleri geleceği görmek ve rüya yorumlamaktır. Rüyasında altından bir yay ve üç gümüş ok görür. Altın yay doğudan batıya uzanmış, gümüş oklar ise kuzeye yönelmiştir. Rüyasını Oğuz'a anlatır ve tabir eder. İşlevi ise yol göstermektir. Bununla birlikte Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda Uluğ Ordu Beğ, İdil nehri sularının nasıl geçileceğiyle ilgili Oğuz'a akıl verir. Ağaçların dallarından bir sal yaparak İdil nehrini geçirir. Uluğ Türük ise gördüğü rüya ile Oğuz'un cihan hâkimiyeti ülküsünü şekillendirir (Ögel, 2014, s. 139-143). Dolayısıyla bilge tip; aksakallı, kutsal, gelecekte haber veren, rüya yorumcusu, yol gösterici ve bilge devlet adamı özelliklerine sahiptir. Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un karşısına çıkan kurt üzerinden de bilge tipi tarif edilir. Destanda ışığın içinden çıkan kurda bir kutsiyet atfedilir. İslamiyet öncesi kutsallık ışık motifiyle verilirken İslamiyet sonrası nur şeklinde devam eder. Kurdun fiziksel özellikleri, tüyleri gök rengine benzetilir. Dahası kurdun olağanüstü özelliklere sahip olduğu görülür. Tıpkı bir insan gibi Oğuz ile konuşur. Aynı zamanda Oğuz'un dileğini bildiğini söyler. Kurdun işlevsel özelliklerinde yol gösterici kimliği ön plana çıkar. Kurt, koca bir orduya ve ordunun kumandanına rehberlik eder. Oğuz, kurdun sözlerini doğru kabul eder ve yerine getirir. Ordusuna rehberlik etmesine müsaade eder. Destanın sonraki bölümlerinde ise kurdun birdenbire ortadan kaybolduğu görülür (Ögel, 2014, s. 136-141). Buradan hareketle Bozkurt; boz renkli, kutsal, olağanüstü özelliklere sahip ve yol gösterici bir tip olarak karşımıza çıkar. Bozkurt, Uluğ Türük'le aynı işlev ve özelliklere sahiptir. İslamiyet öncesi Türk destanlarında görülen Uluğ Türük ya da Oğuz'a yol gösteren Bozkurt, İslamiyet sonrası Türk halk anlatılarındaki inanç unsurlarını yansıtan kahramanlarla benzer özellikler taşır. İslamiyet öncesi ve sonrası bu kahramanlar arasındaki tek fark, İslam öncesi kutsallığın Gök Tanrı inancına, İslam sonrası kutsallığın ise eski Türk dini ile İslamiyet'in sentezine dayanmasıdır. Başka bir deyişle söz konusu karakterlerin kutsallığı, içinde bulunulan dönemin dinsel kültürüne bağlanır.

İkincisi ise Türklerin X. yüzyılda İslamiyet'i kabul ettikleri aşamadır. Orta Asya Türkleri İslamiyet'e geçtikleri sıralarda, İslamiyet'in göçebe yapılarına uymayan özelliklerini kolayca kabullenmemişlerdir. Orta Asya'dan şamanlıkla karışık gelen inançlara en yakını sufilik olmuştur. İslamiyet ile geleneksel Türk yapısı arasındaki bu uyumsuzluk, Türklerin şehirlere yerleşmesinden sonra kurumlaşmış bir hâl almıştır. Bir tarafta şehirlerdeki seçkinler İslam'ı olduğu gibi kabul ederken, şehir medeniyetinin dışındaki Türkmen aşiretleri ve seçkin olmayanlar İslam'ın heterodoks şeklini tercih etmişlerdir. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemleri, İslam'ın heterodoks biçimini kabul edenler ile Sünni İslam'ı hâkim kılmak isteyenler arasındaki çatışmalara sahne olmuştur. Sufilik zamanla Osmanlı Devleti'nde kurumsallaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonraki yıllar, İslam'ın bu iki yönünün, hâsılı Sünni İslam'ın ve kurumsallaşmış sufiliğin uzlaştıkları dönemlerdir. Böylece Osmanlı Devleti'nde her iki

kurum, birbiriyle girift bir şekilde toplum üzerinde etkili olmuştur. Bir yandan resmî dini yayanlar İslam'ın Sünni imajını rafine ederken, diğer yandan toplumun çeşitli kademelerindeki kuruluşların tarikatlarla ilişkileri resmî bir şekil almıştır. Tarikatların, resmî ulemanın kuru, doğru yoldan ayrılmayan, kılı kırk yarararak sonuçlara varan öğretilerinden ayrılarak onlara cazip şekiller vermeleri bilinen bir özelliğidir. Edebiyat, sanat, gizemcilik gibi bedii ihtiyaçların çoğu tarikatlar tarafından karşılanmıştır. Halk arasında tarikat yapısıyla birlikte dinsel kültüre paralel olan heterodoks bir kültür gelişmiştir (Mardin, 2002, s. 94- 97). İslamiyet Türk toplumunda Sünni ve heterodoks olmak üzere iki farklı tarzda yayılır. Sünni İslam, dinin kurallarına sıkı sıkıya bağlıyken heterodoks kültür, sufizim gibi İslamiyet'i yumuşatan ve eski Türk inançlarıyla harmanlayan bir düşünce tarzıdır. İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türk toplumunda birbiriyle tamamen bağdaşmayan iki hayat tarzının, iki düşünüş şeklinin, iki insan ve medeniyet anlayışının ve iki edebiyatın olduğu söylenebilir (Kaplan, 1952, s. 400). Dolayısıyla dinî toplumsal görüş, kendi tabanını ifade eden gösterge karakterler de sunar. Burada tarikatların etkileriyle şekillenen fakat tam bir tarikat anlayışı yansıtmayan heterodoks kültür ile İslamiyet'in kurallarına sıkı sıkıya bağlı resmî kültürün halk anlatılarındaki gösterge karakterleri tespit edilecektir. Eski Türk inancının ifadesi bilge tipi, İslamiyet'in heterodoks görüntüsüyle birleşerek kutsal bir tip olarak devam eder. İslamiyet'in Sünni ideolojisi ise halka inmemiş, aydın çevreler arasında kalmıştır (Mardin, 2002, s. 89). Bu resmî kültürün halk anlatılarındaki gösterge karakterleri ise din görevlileridir. Bu bağlamda Türk toplumunun dinsel yapısını halk anlatılarında temsil eden karakterler incelenecek ve bu karakterlerin bir tipolojiye işaret edip etmedikleri tartışılacaktır.

Bu bakımdan Türk halk anlatılarında karşılaşılan dinî karakterleri kronolojik açıdan değerlendirmek gerekir. Bu noktada anlatı tiplerinin değişim ve dönüşümlerinin anlatıcı tipiyle de ilişkili olduğuna dikkat çeken Arslan, bu ilişkinin dönemsel şartların etkisiyle biçimlendiğini ifade eder. Başka bir deyişle toplumsal veya bireysel bilince, hatta kitlesel davranışlara sirayet edebilen ve dönemi etkileyen duygu, düşünce ve davranış biçimi anlamında kullanılan zamanın ruhu kavramı, sofistike bilgi ve düşünce üreticileri kadar geleneksel bilginin toplum içindeki dolaşımını sağlayan anlatıcı tipleri de doğal olarak etkilediğinden bahseder. Dolayısıyla genel olarak halkbilgisini özel olarak halk anlatılarını önceki nesillerden alıp kendi zamanında yaşatan ve geleceğe aktarılmasında önemli bir işlev üstlenmiş olan anlatıcı tiplerin de, bir yönüyle zamanın ruhunu yansıttığı söylenebilir. Buna bağlı olarak zamanın ruhundan anlatıcının tasarımına uzanan ve anlatıcıların anlatılar üzerinden yansıttığı farklı kodlamalar, metinlerin değişimi-dönüşümü ve katmanlaşması yanında kahraman tiplerin değişimi-dönüşümü ve katmanlaşmasını beraberinde getirmiştir (2021, s. 3). Bu çalışmada anlatıcı tipi temel alınmasa da dinî kahramanların değişen ve dönüşen özellikleri, zamanın ruhuna bağlı kalınarak ele alınıp değerlendirilmiştir. Böylelikle dinî kahramanların anlatı formları içindeki değişim ve dönüşümleri üzerinden bir tip oluşturup oluşturamayacakları ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte Türk halk anlatıları mit, efsane, masal, destan, halk hikâyesi ve fıkra metinlerinden oluşmaktadır. Mitler kahramanları ve olayları bakımından dünya dışı oldukları için çalışmada yer almamıştır. Çalışmada dünyevi alana dâhil olan anlatılar ele alınmıştır. Öte yandan efsane ve fıkra olay örgüleri bakımından kısa metinler olduklarından dinî karakterlerin karakteristik özelliklerini takip etme açısından problem yaratırlar. Bu nedenle destan, halk hikâyesi ve masal olay örgüsü bakımından uzun anlatılar olmaları ve dinî karakterlerin değişim ve dönüşümlerini takip etmeye olanak vermeleri nedeniyle ele alınmış ve çalışma bu üç türle sınırlandırılmıştır.

Destan, halk hikâyesi ve masal metinlerinde karşımıza çıkan dinî karakterler anlatı formu içinde kahramana rehberlik etmek, yol göstermek, eğitmek gibi işlevler üstlenirler.

İşlevleri benzer olsa da söz konusu dinî karakterler, İslamiyet öncesinde kutsi özellikleriyle İslamiyet sonrasında ise dinî özellikleriyle ön plana çıkarlar. Burada kutsilikten kasıt, kahramanın Tanrıyla ilgili bir yanının olmasına işaret ederken, dinsel olması İslamiyet'in kaidelerine sıkı sıkıya bağlı olmasını gösterir. İslamiyet öncesi ve sonrası anlatılardaki dinî karakterleri aynı kaynaktan beslenmedikleri için din kavramı altında toplamak mümkün olmasa da metinlerdeki işlevlerinin benzer olması ve söz konusu işlevleri manevi bir statü vasıtasıyla gerçekleştirmelerinden dolayı ortak bir tip altında toplamak mümkün olabilir. İslamiyet'ten sonra ortaya çıkan destan, halk hikâyesi ve masallardaki dinî karakterlerin aynı inanç zemininde oluşmaları bakımından din kavramı altında değerlendirilmesinin olasılığı tartışılacaktır. Bu amaçla söz konusu kahramanların yaratıldıkları inanç zeminleri, anlatı formundaki adlandırmaları, ortaya çıkışları, işlevleri, fiziksel ve olağanüstü özellikleri, olumlu-olumsuz nitelikleri ele alınacak ve elde edilen bulgulara göre nasıl bir tip özelliği gösterdikleri belirlenecektir.

Dinî Karakterlerin Adlandırılması ve Ortaya Çıkışı

Türk destanlarında dinî karaktere sahip kahramanlar kişiye özgü adlarıyla karşımıza çıkar. İslamiyet öncesi Türk destanlarında Uluğ Türük, Bozkurt; İslamiyet sonrası Türk destanlarında ise Bakay, Irkıl Ata, Yuşi Hoca ve Tevabil adlı kahramanlar dinî karakterleri temsil ederler. İslamiyet sonrası Türk kültür geleneğinde dinî karakterlerden biri de Dede Korkut'tur. Ayrıca Manas destanında Bay'ın oğlu Bay-Bakay, Acu Bay, Aksakallı Koca Hızır (Ögel, 2014), Reşideddin'in Oğuz destanında Yuşi Hoca, Irgıl Hoca vardır (Togan, 1982). Dolayısıyla destanlardaki dinî karakterler ekseriyetle şahsi kimlikleriyle yer alır. Halk hikâyelerine gelince dinî karakterlerin Derviş, Pir, Aksakallı, Kırklar, Hoca, Dede, Hızır, İhtiyar, İmam, Âlim gibi gruba özgü bir adla adlandırıldığı tespit edilmiştir. Örneğin Kırmanşah hikâyesinde Derviş (Sakaoğlu vd., 1997), Eşref Bey hikâyesinde Pir, Lâtif Şah hikâyesinde Aksakallı (Sakaoğlu vd., 1999), Hurşit ile Mahımihri hikâyesinde Kırklar (Sakaoğlu ve Duymaz, 1996), Derdiyok ve Zülfisiyah hikâyesinde Hoca (Akkaş, 1999), Asuman ile Zeycan hikâyesinde Dede (Kaya ve Koz, 2000), Tahir ile Zühre hikâyesinde Hızır (Türkmen, 2015), Kerem ile Aslı hikâyesinde İhtiyar (Duymaz, 2001), Ebalı Sinan Ebilharis hikâyesinde İmam (Alptekin, 2015), Bağdat Hanım ile Hafız hikâyesinde Âlim (Türkmen vd., 2017) gibi muhtelif adlar alırlar. Masallarda da dinî karakterler Derviş, Arap, İmam, Hızır, Müftü, Hoca, Aksakallı Dede, Yediler, Kırklar gibi gruba özgü bir adla karşımıza çıkar. Örneğin Ağlayan Nar ile Gülen Ayva adlı masalda derviş, Aslan Ali adlı masalda Hızır (Alptekin, 2002), Eşek Kafası adlı masalda Arap, Altı Kız Babası adlı masalda İmam (Boratav, 1969), Ahu Melek adlı masalda Müftü (Boratav, 2009), Helvacı Güzeli adlı masalda hoca, Kedi (Arslan, 2008), Sırmalı Pabuç adlı masallarda Aksakallı Dede, Zümrütanka adlı masalda Yediler, Kırklar (Güney, 1992) olarak adlandırılır. Dolayısıyla halk hikâyeleri ve masallardaki dinî karakterlerin çoğunlukla grup kimlikleriyle yer aldığı ve grupların inanç düzeniyle alakalı olduğu saptanmıştır.

Şahsi kimlikleriyle ön plana çıkan kahramanlar, kutsalla ilişkileri bakımından dinî karakter özelliği gösterebilir de herhangi dinî grubu temsil etmemeleri nedeniyle tek başlarına bir tip özelliği göstermezler. Bu karakterlerin dinî olarak varsayımlarının sebebi ise eylemlerinin kaynağının Tanrıyla ilişkili olmasıdır. Öte yandan halk hikâyelerinde ve masallarda dinî karakterlerin bireysel kimliklerinden sıyrılarak grup kimliğiyle öne çıktığı ve grupların inanç zeminine ilişkili olduğu söylenebilir. Ancak burada bir inanç zeminini temsil etmeleri bakımından ortak yönleri olmakla birlikte, Eski Türk inancı- İslamiyet karışımından doğan heterodoks kültür ve Sünni İslam'ı ifade eden resmî kültür gibi başka kültürlerin göstergesi olmaları bakımından farklılık gösterirler. Dolayısıyla farklı inanç sistemlerinin gösterge karakterlerini tek bir tip altında

değerlendirmek problem oluşturur. Çünkü farklı inanç sistemlerini temsil eden karakterlerin olay örgüsündeki işlevleri de farklılaşır. Söz gelimi aksakallı dedeler heterodoks kültürün bir göstergesi iken imamlar İslamiyet'in din görevlileridir. Netice de her iki kahraman da dinî bir hüviyet gösterse de anlatı formu içinde farklı işlevler üstlenirler. Bu sebeple grup kimliğiyle ön plana çıkan kahramanların tümünü tek bir tip altında değerlendirmek mümkün olmaz.

Türk halk anlatılarında dinî karakterlerin ortaya çıkış biçimleri farklıdır. Destanlarda dinî karakterler; rüyada görülmek, kahraman tarafından çağrılmak, Tanrı tarafından gönderilmek ve birdenbire ortaya çıkmak gibi çeşitli şekillerde görülür. Bu bağlamda İslamiyet sonrası Türk destanlarından Manas destanında yeni doğan Manas'ın olağanüstü özellikler gösterdiğini gören babası Yakup-Han, Bay-Bakay'ı çağırır. Yine Manas destanında Manas'ın oğluna ad koymak için birdenbire aksakallı bir adam ortaya çıkar (Ögel, 2014). Dirse Han Oğlu Buğaç Han destanında kahramanın zor anında ansızın Hızır ortaya çıkar (Ergin, 2009). Halk hikâyelerinde dinî karakterler rüyada görülmek, kahraman ile yolda karşılaşmak, birden bire ortaya çıkmak ve kahraman tarafından çağrılmak olarak türlü biçimlerde görülür. Örneğin Asuman ile Zeycan hikâyesinde rüyada görülür (Kaya ve Koz, 2000), Kirmanşah hikâyesinde kahraman ile yolda karşılaşır (Sakaoğlu vd., 1997), Âşık Garip hikâyesinde birdenbire ortaya çıkar (Türkmen, 2018), Nevruz Bey hikâyesinde kahraman tarafından çağrılır (Duymaz, 1996). Masalarda dinî karakterler ekseriyetle rüyada, yolda veya birden bire gibi muhtelif biçimlerde görülür. Örneğin Dünya Güzeli adlı masalda kahraman ile yolda karşılaşır (Alptekin, 2002); Dev Baba adlı masalda rüyada görülür; Ahu Melek adlı masalda birden bire ortaya çıkar (Boratav, 2009). Bununla birlikte dinî karakterler muhtelif biçimlerde ortaya çıkar. Kedi adlı masalda camide karşılaşılır (Arslan, 2008); Aslan Mehmet adlı masalda padişahın çocuğunun olmadığını duyup gelir; Yedi Kardeş Yedi Dev adlı masalda hoca anlatının içinde bir anlatıda karşımıza çıkar; Mercimek Çocuk adlı masalda çocuğu olmayan bir karı koca hocaya gitmeye karar verirler; Süleyman Bey adlı masalda mahallenin hocası, kahramanlar ağlaşıırken çıkagelir; Şah İsmail adlı masalda çocuğu olmayan padişah, hocaya gider (Alptekin, 2002). Anlatılardan hareketle dinî karakterler olağanüstü ve sıradan olmak üzere iki şekilde ortaya çıkarlar. Rüyada görülmek, kahraman tarafından duayla çağrılmak, Tanrı tarafından gönderilmek ve birdenbire ortaya çıkmak gibi olağanüstü bir biçimde; kendisi gelmek, kahraman tarafından iletişime geçilerek çağrılmak, kahraman tarafından ziyaret edilmek, rast gelmek gibi sıradan bir biçimde kendilerini gösterirler. Bu durumda ortaya çıkış biçimleri farklı dinî karakterleri tek bir tipin sınırları içinde değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü karakterin olağanüstü ya da sıradan bir şekilde ortaya çıkışı, olay örgüsündeki niteliklerine ve işlevlerine tesir etmektedir. Nitelikleri ve işlevleri farklı olan karakterleri aynı çatı altında ele almak güçleşir.

Dinî Karakterlerin Fiziksel ve Olağanüstü Özellikleri

Türk halk anlatılarında dinî karakterler muayyen fiziksel özelliklere sahiptir. Manas destanında karşımıza çıkan Hızır, elinde bir âsa tutan, ak-boz bir ata binmiş, aksakallı bir ihtiyardır (Ögel, 2014). Reşideddin'in Oğuz destanında Irgıl Hoca görmüş geçirmiş yaşlı bir insandır (Togan, 1982). Halk hikâyelerinde dinî karakterlerin fiziksel özellikleri; aksakallı olması (Şah İsmail hikâyesinde derviş, aksakallı olarak tarif edilir (Sakaoğlu vd., 1997), nur yüzlü olması (Ülfet'in Hikâyesinde aksakallı, nur yüzlü bir ihtiyar olarak tarif edilir (Alptekin, 2015) şeklinde sıralanabilir. Masalarda dinî karakterlerin fiziksel özellikleri ihtiyar, nur yüzlü, aksakallı olarak belirtilir. Bu bağlamda dinî karakter, Çan-Kuşu Çor-Kuşu adlı masalda ihtiyar bir derviş olarak (Boratav, 1969); Sitti Nusret adlı masalda ihtiyar biri olarak; Yatalak Mehmet adlı masalda nur yüzlü

aksakallı olarak (Boratav, 2009); Yılan adlı masalda aksakallı bir dede olarak; Azrail adlı masalda aksakallı bir adam olarak (Arslan, 2008); Allah'ı Arayan Adam adlı masalda aksakallı bir ihtiyar olarak tarif edilir (Alptekin, 2002). Bu tasvirlerden hareketle fiziksel özellikler bir tipin ayırt edici özelliği olarak görülebilir. Ancak metinlerdeki tasvirler bakıldığında Derviş, Aksakallı, Kırklar, Hızır, Pir, Dede, İhtiyar gibi dinî karakterlerin kendilerine has fiziksel özellikleri bulunurken; Hoca, İmam, Âlim, Müftü gibi dinî karakterlerin belirgin bir fiziksel tasviri yoktur.

Türk halk anlatılarında dinî karakterler olağanüstü özellikler taşır. Destanlardaki dinî karakterler zaman ve mekânlar arasında seyahat etmek, gelecekte haber vermek, dua ve beddualarının kabul edilmesi olmak üzere muhtelif gerçeküstü niteliklere sahiptir. Örneğin Manas destanında zaman ve mekânlar arasında seyahat eder. Destana göre aksakallı Koca Hızır, çocuğun adını koyduktan sonra birdenbire ortadan kaybolur. Manas destanında dua ve bedduası kabul edilir. Destana göre Manas, Bay-Bakay'ın duasını alarak mesut bir şekilde yaşar (Ögel, 2014). Halk hikâyelerinde dinî karakterler zaman ve mekânlar arasında seyahat etmek, gelecekte haber vermek, gizli olanı bilmek ve kahramana insanüstü özellikler kazandırmak, sihirli yardımcı unsurlara sahip olmak gibi olağanüstü özelliklere sahiptir. Tahir ile Zühre hikâyesinde zaman ve mekânlar arasında seyahat eder. Hikâyeye göre Tahir, Hızır'ın yardımıyla göz açıp kapayıncaya kadar kendisini Zühre'nin köşkünün önünde bulur (Türkmen, 2015). Gündeşlioğlu hikâyesinde gelecekte haber verir. Hikâyeye göre kahraman rüyasında bir aksakallı görür. Aksakallı, kahramana başına bir felaket geleceğini haber verir (Alptekin, 2015). Lâtif Şah hikâyesinde gizli olanı bilir. Hikâyeye göre gurbete giden Gamsız Şah ile vezirinin yanına gelen derviş, onların derdini bilir (Sakaoğlu vd., 1990). Varaka ile Gülşah hikâyesinde kahramana olağanüstü özellikler kazandırır. Hikâyeye göre derviş, Varaka'nın üç kez sırtını sıvazlar. Böylece Varaka'nın sırtı yere gelmeyecektir. Dervişten güç ve hüner alır (Alptekin, 2015). Masallarda dinî karakterler zaman ve mekânlar arasında seyahat etmek, gelecekte haber vermek, don değiştirme, dile benden dilediğini söyleme gücüne sahip olma, dua ve beddualarının kabul olması, sözü tutulmadığında kahramanın başına bir felaket gelmesi gibi olağanüstü özellikler taşır. Papağan adlı masalda zaman ve mekânlar arasında seyahat eder. Masala göre yolda rastladığı kızı evlatlık edinen derviş, kızı atının terkesine bindirip yum gözünü diyerek zaman ve mekânlar arasında seyahat eder. Kız gözünü yumup açınca kendini büyük virane bir konağın önünde bulur. Sitti Nusret adlı masalda istediği kıyafete girer. Masala göre derviş, kahramanın babası, annesi ve dadısının kılığına girer (Boratav, 2009). Gençlikte mi İhtiyarlıkta mı adlı masalda gelecekte haber verir. Masala göre aksakallı ihtiyar kahramanın rüyasına girerek ileride başına gelecek felaketin gençliğinde mi yoksa ihtiyarlığında mı ne zaman gelmesini istediğini sorar. Aslan Ali adlı masalda bedduası kabul edilir. Masala göre üç Hızır, kendi aralarında padişahın oğlunun başına gelecekleri konuşurken konuştuklarını duyan olduysa her tarafı taş olsun diye dua ederler. Konuşulanları dinleyen padişah taş kesilir. Padişahın Kırk Oğlu adlı masalda tılsımlı yardımcı unsuru vardır. Masala göre dervişin yardımcı unsuru görünmez yapan külahdır (Alptekin, 2002). Eşek Kafası adlı masalda sözü tutulmadığında kahramanın başına bir felaket gelir. Masala göre derviş, çocuğu olmayan çiftçiye cebinden bir elma çıkarıp verir. Elmanın yarısını kendisinin yarısını da karısının yemesini tembih edip ortadan kaybolur. Çiftçi çift sürmeye devam eder. Hararet basınca "Elmadan çocuk olur mu?" diye düşünüp elmayı yer. Aradan dokuz ay geçer. Bir gün çift sürerken bir sancı gelir. Adam karnından bir eşek kafası çıkarır. Kara Tavuk adlı masalda "Dile benden dilediğini" sözüyle yapabileceklerinin sınırı çizilmez. Masala göre derviş, hamala dilediğini istemesini söyler. Çan-Kuşu Çor-Kuşu adlı masalda derviş, duası kabul edilir. Masala göre deniz kenarında yakaladığı sandıktan çıkan iki çocuk için dua eder. Duasında çocuklarla birlikte rızıklarını da ister. Tanrı duasını kabul

eder ve dağdan aşağı bir geyik gönderir. Geyiğin iki memesi süt doludur. Derviş, hayvanın memelerinden birini çocuklardan birinin ağzına ötekini de ötekinin ağzına tutturur (Boratav, 1969). Olağanüstü özellikler bir tipin göstergesi olarak okunabilir. Bu noktada Derviş, Aksakallı, Kırklar, Hızır, Pir, Dede, İhtiyar gibi dinî karakterler olağanüstü özelliklere sahipken; Hoca, İmam, Âlim, Müftü gibi dinî karakterlerin herhangi bir olağanüstülüğüne rastlanmaz. Dinî karakterlerin olağanüstü özelliklere sahip olup olmaması, olay örgüsündeki eylemlerini ve buna bağlı olarak işlevlerini etkiler. Dolayısıyla farklı özellik ve işlevlere sahip iki tür dinî karakterden bahsetmek mümkündür.

Dinî Karakterlerin Olumlu ve Olumsuz Nitelikleri

Türk halk anlatılarında dinî karakterlerin yaşam tarzları noktasında ortak bir anlayış yoktur. Destanlarda dinî karakterlerin yaşam tarzı sade, gösterişsizdir: Manas destanında Manas'ın babası Yakup-Han'ın yaşam tarzı bir dervişe benzetilir: "Başında şapkası yok, çıplak başlı, Ayağında çarığı yok, çıplak ayaklı, Sırtında kaftanı yok, tek gömlekle bir Han idi" (Ögel, 2014, s. 550). Masallarda dinî karakterler dünya işleriyle ilgilenmeyen bir yaşam biçimine sahiptir. Çan-Kuşu Çor- Kuşu adlı masalda yaşam tarzı şu şekilde anlatılır: "Dünyadan elini eteğini çekmiş, dağ başında yaşayan, çadır kuran, sürekli ibadet ile meşgul olan, geçimini av avlayarak ya da balık tutarak geçiren, Allah ne veriyse onunla geçinen, içinde bulunduğu şartlara şükreden, dünya işlerine karışmayan. Denizde bulduğu sandığı açmadan malsa tekrar atarım denize, cansa bana can yoldaşı olsun" (Boratav, 1969, s. 132) diye düşünen insandır. Sitti Nusret adlı masalda dinî karakter bir pösteki, bir tesbih, bir Kuran ile namazını kılar, Kuran'ını okur. Papağan adlı masalda derviş hayatını büyük, virane bir konakta sürdürür (Boratav, 2009).

Türk halk anlatılarında dinî karakterlerin olumsuz bir tipe dönüştüğü örnekler de vardır. Derviş, Aksakallı, Kırklar, Hızır, Pir, Dede, İhtiyar gibi dinî karakterlerin olumsuz özelliklerine ilişkin çok fazla örnek yoktur. Fakat Hoca, İmam, Âlim, Müftü gibi dinî karakterlerin İslam dininin kaidelerine aykırı davrandıklarında olumsuz bir tipe dönüştüklerine ilişkin örneklerle rastlanır. Söz konusu dinî karakterlerin olumsuz özellikleri karısını aldatması, uygunsuz fetva vermesi, dünyalık yaşaması, yalan söylemesi, kendisine emanet edilen kıza göz koyması, insanları kandırması, kötü alışkanlıklar edinmesidir. Hasses Paşa adlı masalda karısını aldatır. Masala göre hoca yolda karşılaştığı kadına ne aradığını sorar. Kadın eş aradığını söyleyince hoca talip olur. Hocanın aynı zamanda evde bir eşi ve iki çocuğu vardır. Kadının şartı ise hocanın soyunup karşı ağaçlığa kadar hiç arkasına bakmadan koşa koşa gitmesi, giderken "üçten dokuza şart olsun karımı boşadım" diye üç defa tekrar etmesidir. Hoca kadının dediklerini yapar. O esnada kadın hocanın tespih ve saatini alıp hocanın evine gider. Hoca efendi gönderdi diyerek 200 lira para alıp ortadan kaybolur. Çıplak eve koşan hoca ise hem karısından, hem çocuklarından hem de parasından olur (Boratav, 2009). Ahu Melek adlı masalda uygunsuz fetva verir. Masala göre Padişahın karısı, kendisi öldükten sonra padişah evlenmeyi düşünürse sandıkta bir pabucu olduğunu ve pabuç kime uyarsa onunla evlenmesini vasiyet eder. Padişahın karısı vefat edince padişah evlenmeye karar verir. Kızı pabucu alır, memleketi dolaşmaya başlar. Kimin ayağına giydirdiyse olmaz. Bir gün evde otururken pabucu giyer. Pabuç ayağına tıpatıp uyar. Halayıklardan biri padişaha haber verir. Padişah, müftüye bir mektup yazar: "Bahçemde bir elma ağacı dikmişim, bir tek elma vermiş. Ben mi yiyeyim, halka mı yedireyim?" Müftü de: "Niçin tek elmayı halka yedireceksin? Kendin ye." Bunun üzerine padişah düğün hazırlıklarına başlasın diye kızına haber salar (Boratav, 2009). Bazı masallarda dünyalık yaşadığına dikkat çekilir. Üselek adlı masalda hoca, her Perşembe günü mektep uşaklarından cumalık ister. Baş Münecim adlı masalda sekiz on tane çocuğu olan çok fakir bir adam

çocukları çalışarak beslemekten bıkınca hoca kılığına girmeye karar verir. Böylece köy köy dolaşip çocukların karnını doyuracaktır. Bu masalda hocaların bedavadan geçinmelerine gönderme yapılır. Masalarda dinî karakterlerin yalan söylediği örneklere de rastlanır. Üselek adlı masalda hoca, çocuğun tenceredeki yemekleri yememesi için yemeklerin zehirli olduğu yalanını söyler (Alptekin, 2002). 51. Masalda kendisine emanet edilen kıza göz koyar. Masala göre hacıya giden bir adam kızını hocanın birine bırakır. Hacıdan gelene kadar kızına bakmasını ister. Hoca bir iki gün sonra kıza göz koymaya başlar. Banyo yaptırma bahanesiyle kızla birlikte olmaya çalışır. Kız kaçınca kıza iftira atarak adını çıkarır. Helvacı Güzeli adlı masalda hacıya giden bir adam kızını hocaya emanet eder. Adam gidince hoca kıza ilişecek olur. Kız karşı koyunca, hoca kızın babasına kızın kötü yola düştüğüne dair mektup yazar (Arslan, 2008). Baş Müneccim adlı masalda insanları kandırır. Masala göre hoca kılığına giren adam, harman kaldıran bir köylünün eşeğini saklar. Köylü eşeğini bulamayınca hoca, kitap açarak eşeği bulabileceğini söyler. Kitabı açıp, eşeğin yerini söyler. Eşeğini bulan köylü hocaya minnettar kalır ve bir çuval buğday verir. Kervancının develerinin yönünü değiştirir, çaresiz kalan kervancının karşısına çıkıp kitap açarak güya develerin yerini söyler (Alptekin, 2002). Bu örneklerden hareketle dinî karakterler içinde hoca, imam, müftü gibi kahramanların İslam dininin kaidelerine aykırı davrandıklarında olumsuz bir tipe dönüştükleri söylenebilir.

Dinî Karakterlerin Sonu

Dinî karakterlerin sonu değişkenlik gösterir. Derviş, Aksakallı, Kırklar, Hızır, Pir, Dede, İhtiyar gibi dinî karakterler görevini tamamladıktan sonra birdenbire ortadan kaybolur. Kara Tavuk adlı masalda, derviş adamın arkasını sıvazlayıp gözden kayboluverir. Papağan adlı masalda derviş, kahramanların arkasını sıvazlayıp: “Mesut olunuz evlatlarım. Benim vazifem bu kadardı. Bir daha beni göremezsiniz.” deyip ortadan kaybolur. Eşek Kafası adlı masalda Arap adlı derviş kahramana elmayı verdikten sonra ortadan kaybolur. İlik Sultan adlı masalda derviş padişaha elmayı verip dokuz ay sonra kızı olacağını müjdeledikten sonra ortadan kayboluverir. Üç Bilecenler adlı masalda Kara Bilecenler olarak adlandırılan üç derviş kahramanın parasını bulduktan sonra ortadan sır olup giderler (Boratav, 1969). Hızır adlı masalda çocuk kıyafetine giren Hızır, fakir adamı ölümden kurtardıktan sonra ortadan kaybolur. Yılan adlı masalda aksakallı dede, kahramana ne yapması gerektiğini anlattıktan sonra birdenbire ortadan kaybolur (Arslan, 2008). Yatalak Mehmet adlı masalda derviş, kahramanın arkasını sıvazladıktan sonra gözden nihan olur (Boratav, 2009). Aslan Mehmet adlı masalda derviş, çocuğun adını koyduktan sonra ortadan kaybolur (Alptekin, 2002). Öte yandan Hoca, İmam, Âlim, Müftü gibi dinî karakterler ise anlatının sonunda ölümler ya da öldürülerek sıradan bir şekilde yok olurlar. 51. Masalda anlatının sonunda hocanın ayağı bir katıra bağlanır. Katıra deh denince katır, hocayı dağlarda taşlarda sürüyerek parça parça eder. Helvacı Güzeli adlı masalda hoca, kızın babası tarafından vurularak öldürülür (Arslan, 2008).

Dinî Karakterlerin İşlevleri

Türk halk anlatılarında dinî karakterlerin muhtelif işlevleri vardır. Destanlarda yol göstermek, kahramana mücadelesinde yardım etmek, kahramana yoldaşlık etmek, kahramanı eğitmek, rüya yorumlamak, ad koymak, hekimlik, ölüyü diriltmek, ölüyü defnetmek ve kahramana olağanüstü özellikler kazandırmak gibi çeşitli işlevlere sahiptir. Reşideddin'in Oğuz destanında yol gösterir. Destana göre Yuşu Hoca, Oğuz'a rehberlik eder. Oğuz ve ordusu susuz bir sahrada yolculuk yaparken bir damla su bulamazlar. Bunun üzerine Kara-Sülük, babası Yuşu Hoca'ya danışır. Yuşu Hoca birkaç ineğin başını bir araya bağlayıp onları çok susayınca kadar devamlı koşturmalarını sonra onları bırakmalarını, ineklerin tırnakları ile kazmaya başladıkları yerde su bulunduğunu söyler.

Oğuz ordusuyla birlikte hırsız, yol kesici bir vilayete gider. Vilayetin ahalisi Oğuz'un askerlerinin atlarını çalarlar. Bunun üzerine Oğuz, Kara-Sülük'ü çağırır. Kara-Sülük hırsızlara karşı nasıl tedbir alınacağını babasına danışır. Bu yerin bir tarafında deniz bir tarafında sarp dağlar vardır. Yuşu Hoca bu vilayetin dört bir yanındaki ekili-dikili yerleri tamamen yağmalayıp harap ederek halkı aciz bırakıp itaate mecbur etmeyi önerir. Reşideddin'in Oğuz destanında Irgıl Hoca, Oğuz Kağan'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Kün Han'a devleti oğulları arasında bölüştürüp ileride çekişme çıkmaması için yol gösterir (Togan, 1982). Manas destanında kahramana yoldaşlık eder. Destana göre Manas'ın uzun yolculuklara çıkmak istemesi üzerine babası Yakup-Han, Bay-Bakay'dan oğluna yoldaşlık etmesini ister. Manas destanında kahramanı eğitir. Destana göre Manas'ın babası Yakup-Han, Bay-Bakay'dan oğlunu yetiştirip büyütmesini, ata binmesini, giyinmesini, Kuran ile dinî bilgilerini öğretmesini ister. Manas destanında rüya yorumlar. Destana göre Acu-Bay, Manas'ın gördüğü rüyayı yorumlar. Manas destanında ad koyar. Destana göre aksakallı Koca Hızır, Manas'ın oğlunun adını Semetey koyar (Ögel, 2014). Reşideddin'in Oğuz destanında Irgıl Hoca, Oğuz'un oğullarından olan yirmi dört evladın her birine birer lâkap verir (Togan, 1982). Dirse Han oğlu Buğaç Han destanında hekimlik yapar. Destana göre yaralanan Buğaç'ın yanına gelen Hızır, yarasını sıvazlayarak yarasına anasının sütü ile dağ çiçeğinin merhemini sürmesini söyler (Ergin, 2009). Manas destanında ölüyü diriltir. Destana göre gökten Tanrı tarafından gönderilen melek, ölmüş olan Manas'a yeniden can verir. Manas destanında ölüyü defneder. Destana göre Bay-Bakay, Manas'ın cenazesini mezara koyar (Ögel, 2009).

Halk hikâyelerinde dinî karakterler çocuksuzluğa çare bulmak, ad koymak, hekimlik, kahramanı eğitmek, kahramanı âşık etmek, kahramana mücadelesinde yardım etmek, kahramana çeşitli hüneler öğretmek, nikâh kıymak, yol göstermek olmak üzere muhtelif işlevlere sahiptir. Örneğin Kirmanşah hikâyesinde çocuksuzluğa çare bulur. Hikâyeye göre Hurşit Şah ve vezirinin çocuğu olmaz. Bir derviş, şaha ve vezirine iki elma vererek hanımlarıyla birlikte yemelerini söyler. Zamanı gelince Hurşit Şah'ın bir oğlu olur. Şah İsmail hikâyesinde kahramana ad koyar. Hikâyeye göre derviş, on beş yaşına giren çocuğa Şah İsmail, taya ise Kamer Tay adını verir (Sakaoğlu vd., 1997). Köroğlu hikâyesinde hekimlik yapar. Hikâyeye göre Hızır, Telli Nigâr'a bir çiçek göstererek bundan ilaç yapmasını söyler. Telli Nigâr, o çiçekten yaptığı ilacı Hasan Bey'in yaralarına sarar. İlacın tesiriyle yaralar iyileşmeye başlar (Türkmen vd., 2009). Âşık Garip hikâyesinde kahramana âşıklık verir. Hikâyeye göre Âşık Garip rüyasında pir elinden bade içer, Tiflis'li Hoca Sinan'ın kızı Şah Senem' âşık olur ve saz çalmasını öğrenir (Türkmen, 2018). Seyyad Bey ile Güllü Kız hikâyesinde kahramana mücadelesinde yardım eder. Hikâyeye göre derviş, Seyyad'a kuvvetli olabilmesi için kuvvet suyu içirir. Kenan ile Hanzade hikâyesinde kahramana yol gösterir. Hikâyeye göre Kenan'ın rüyasına giren derviş kılavuzluk eder (Türkmen vd., 2017). Derdiyok ve Zülfisiyah hikâyesinde kahramanı eğitir. Hikâyeye göre kahraman beş yaşına gelince hocaya verilir. On beş yaşına kadar ilim tahsil eder (Akkaş, 1999). Varaka ile Gülşah hikâyesinde kahramana çeşitli hüneler öğretir. Hikâyeye göre derviş, Varaka'ya türlü beceriler kazandırır. Ebalı Sinan hikâyesinde nikâh kıyar. Hikâyeye göre imam Helvacı Güzeli ile Mısır Padişahının kızının nikâhını kıyar (Alptekin, 2015)

Masallarda dinî karakterlerin kahramanı büyütme, kahramanı eğitmek, çocuksuzluğa çare bulmak, yol göstermek, ad koymak, hekimlik, kahramana arkadaşlık etmek, ölüleri diriltmek, zor durumda kalana yardım etmek, fetva vermek, nikâh kıymak, muska yazmak, kahramanı imtihan etmek gibi türlü işlevleri vardır. Örneğin Çan-Kuşu Çor-Kuşu adlı masalda derviş çocukları on iki, on üç yaşlarına kadar büyütür. Telli Top adlı masalda kahramanı eğitir. Masala göre hoca zengin tüccarın en küçük kızını okutur. Eşek Kafası adlı masalda çocuksuzluğa çare bulur. Masala göre derviş çocuğu olmayan

çiftçiye cebinden bir elma çıkarıp vererek kahramanın çocuk sahibi olmasını sağlar. Hızır adlı masalda zor durumda kalana yardım eder. Masala göre padişah Hızır'ı bulup getirene istediğini vereceğini söyler. Fakir bir adam ve ailesi açlıktan ölmek üzeredir. Adam, padişaha Hızır'ı bulacağını, kırk gün müsaade etmesi gerektiğini, bu kırk gün boyunca da ailesinin nafakasını karşılamasını söyler. Padişah kabul eder. Kırk günün sonunda adam Hızır'ı bulamadığını zaten bulamayacağını, zaruret dolayısıyla yalan söylediğini söyler. Adam hakkında hüküm verecekleri sırada gözlerine bir çocuk ilişir. Çocuk, fakir adamı utandırmamak için oraya gelen Hızır'dır. Hızır, adamı ölümden kurtarır. Böylece zor durumda kalana yardım eder. Altı Kız Babası adlı masalda imamın görevi nikâh kıymaktır. Kral Padişahın Kızı adlı masalda muska yazar. Masala göre şehzade hoca kılığında girer. Hoca kılığında kızlara muska yaparak kral padişahın kızına ulaşır (Boratav, 1969). Yatalak Mehmet adlı masalda kahramana yol gösterir. Masala göre derviş, padişahın en küçük kızına babasına ne cevap vereceğini söyleyerek; aynı zamanda kuyunun dibine inerken yarı yolda karşılaştığı kahramana kuyuya inince bir Arap ile karşılaşacağını, Arap'ın kahramana soru soracağını, sorulan soruya ne şekilde cevap vermesi gerektiğini söyleyerek kılavuzluk eder. Sitti Nusret adlı masalda ad koyar. Masala göre derviş, kızın adını yedi yaşına gelince Sitti Nusret koyar. Ahu Melek adlı masalda ölüleri diriltir. Masala göre bir derviş, ölen Ahu Melek ile şehzadeyi sıvazlayıp uykudan uyandırır gibi uyandırır. Ahu Melek adlı masalda fetva verir. Masala göre padişahın karısı ölmeden önce vasiyet eder. Kendisi öldükten sonra padişahın evlenmesi durumunda sandıkta bir pabucunun olduğunu ve bu pabucun kime uyarsa onunla evlenmesini ister. Padişah, karısı vefat edince evlenmeye karar verir. Bunun üzerine Padişahın kızı pabucu alıp memleketi dolaşmaya başlar. Pabucu kimin ayağına giydirdiyse olmaz. Bir gün evde otururken pabucu giyer. Pabuç ayağına tıpatıp uyar. Halayıklardan biri padişaha haber verir. Padişah, müftüye bir mektup yazıp bahçesinde bir elma ağacı yetiştirdiğini ve ağacın bir tel elma verdiğini söyleyip bu elmayı halka mı vermesinin yoksa kendisinin mi yemesinin uygun olduğunu sorar. Müftü ise elmayı kendisinin yemesini söyler. Bunun üzerine Padişah düğün hazırlıklarına başlaması için kızına haber salar. Sitti Nusret adlı masalda kahramanı imtihan eder. Masala göre derviş, kızı imtihan eder. Konağı gezdirirken bir kapalı oda gösterip bu odayı açmaması için tembihler. Kız dervişin açma dediği kapıyı açar. Papağan adlı masalda yolda rastladığı kızı konağına götürülen derviş kırk tane anahtar çıkarıp kıza verir. Kırk bir odanın kırkını açıp yalnız bir odayı göstererek o odayı açmamasını tembihler. Kahraman yasağı çiğner (Boratav, 2009). Dünya Güzeli adlı masalda hekimlik yapar. Masala göre padişah hastalanır, gözleri görmez olur. Doktorlar derdine deva bulup gözlerini açamazlar. Bir derviş çıka gelir ve Padişahın gözünün ilacının atının ayağının basmadığı topraklar olduğunu söyler. Mercimek Çocuk adlı masalda hocanın görevi çocuğu olmayanlara muska yazmaktır. Şah İsmail adlı masalda hoca, çocuğu olmayan padişaha muska yazar (Alptekin, 2002). Azrail adlı masalda kahramana arkadaşlık eder. Masala göre aksakallı dede kıyafetine giren Azrail kahramana arkadaşlık eder (Arslan, 2008).

Yukarıdaki tespitlerden hareketle dinî karakterler kahramanın yiğitlik serüveninde, sevgiliye kavuşma uğraşında ya da iyilik-kötülük mücadelesinde türlü işlevler üstlenirler. Bu işlevler reel ve irreal olmak üzere iki gruba ayrılır. İrreal işlevler olağanüstü özellikler barındırırken, reel işlevler sıradan eylemler olarak görülür. Dolayısıyla reel ve irreal eylemleri tek bir tipin özelliği olarak değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü reel işlevler sıradan tipe işaret ederken, irreal işlevler olağanüstü tipe işaret eder. Bu sebeple kahramanların ayırt edici özelliklerinden yola çıkarak bir tip belirlemek ve söz konusu kahramanların hangi tipe işaret ettiklerini ortaya koymak gerekir. O halde işlevlerden hareketle iki ayrı tipten söz etmek mümkündür. İrreal tip, kahramana mücadelesinde yol göstermek, yoldaşlık etmek, eğitmek, rüya yorumlamak,

ad koymak, hekimlik yapmak, olağanüstü özellikler kazandırmak, çocuksuzluğa çare bulmak, âşıklık vermek, çeşitli hüneler öğretmek, büyütme gibi işlevlerle kutsal bir tipe işaret eder. Reel tip ise kahramanı eğitmek, muska yazmak, fetva vermek, nikâh kıymak gibi işlevlerle sıradan bir tipe işaret eder. Dolayısıyla dinî karakterlerin olay örgüsündeki işlevlerine göre iki farklı tip özelliği gösterdiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Türk halk anlatılarına inanç perspektifinde bakıldığında çeşitli dinî karakterlerle karşılaşılır. Bu dinî karakterlerin anlatılardaki adları, fiziksel ve olağanüstü özellikleri, ortaya çıkış biçimleri, sonları ve işlevleri birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar iki ayrı kategoride toplanabilir. Dolayısıyla her kategori, nitelikleri ve işlevleriyle ayrı bir tipe işaret eder. Bu noktada İslamiyet öncesi ve sonrası nitelikleri ve işlevleri aynı olan kutsal bir tipten söz etmek mümkündür. İslamiyet öncesi “bilge tipi” olarak kabul edilen bu tipin bilgelik sadece vasıflarından biridir. Sahip olduğu diğer özellikler ise İslamiyet sonrası destanlarda görülen bilge tiplerle aynıdır. Destanlarda bu tipin ortak özelliği kahramana yardımcı olmasıdır. Kahramana yardımcı kimliğinin temelinde ise ister Gök Tanrı ister İslamiyet olsun mutlaka kutsallık vardır. Bu tip İslamiyet öncesi destanlarda kimi zaman bir kurdun şahsında kimi zaman bilge bir devlet adamının şahsında görülür. İslamiyet sonrasında ise kimi zaman eski geleneklere bağlı bilge devlet adamı kimliğinde kimi zaman ise yeni dinin kutsal şahsiyetleri aracılığıyla bu tipin işlevselliği devam eder. Sonuç olarak İslamiyet öncesi ve sonrası Türk destanlarından hareketle bu tipe en genel manasıyla “kutsal yardımcı” denilebilir. Halk hikâyelerinde; Derviş, Aksakallı, Kırklar, Hızır, Pir, Dede, İhtiyar adlarıyla karşımıza çıkan, masallarda; Derviş, Aksakallı, Kırklar, Hızır, Arap adlarıyla karşımıza çıkan şahsiyetler de “kutsal yardımcı” olarak kabul edilebilir. Nitekim bu anlatı türlerinde de değişen toplumsal yapıya paralel olarak farklı adlar ve işlevlerle ortaya çıkan bu tipin her zaman kahramana yardımcı olarak ön plana çıktığı görülür.

Türk Halk Anlatılarında Kutsal Yardımcı Tipin Özellikleri:

1. Derviş, Aksakallı, Kırklar, Hızır, Pir, Dede, İhtiyar, Arap gibi türlü adlar alır.
2. Ortaya çıkışı olağandışıdır. Kahramanın zor anında ya birdenbire ortaya çıkar ya rüyasına girer ya da yolda karşısına çıkar.
3. İşlevleri kahramana yol göstermek, kahramana mücadelesinde yardım etmek, rüya yorumlamak, ad koymak, hekimlik, çocuksuzluğa çare bulmak, kahramanı eğitmek ve kahramana âşıklık vermektir.
4. Olağanüstü özelliklere sahiptir. Zaman ve mekânlar arasında yolculuk yapar, gelecekte haber verir, her şeyi bilir (gizli, geçmiş, gelecek), don değiştirebilir, dua ve bedduaları kabul edilir.
5. Mukaddestir.
6. Her söylediği doğru kabul edilir ve yerine getirilir. Aksi takdirde kahramanın başına felaket gelir.
7. Fiziki özellikleri; aksakallı, nur yüzlü bir ihtiyar olarak tarif edilir.
8. Yaşam tarzı sade ve gösterişsizdir. Dünyadan elini eteğini çekmiş, sürekli ibadetle meşgul olan, Allah ne veriyse onunla geçinen, dünya işlerine karışmayan, bir tespih ile namazını kılan ve Kuran'ını okuyan biridir.
9. Yardımcı unsuru çoğunlukla asasıdır.
10. İşlevini yerine getirdikten sonra birdenbire ortadan kaybolur.

Öte yandan anlatılarda nitelikleri ve işlevleriyle kutsal yardımcı tipten ayrılan, resmî dinî kültürü temsil eden dinî karakterler vardır. Bu karakterleri dinî görevli olarak adlandırmak mümkündür.

Türk Halk Anlatılarında Dinî Görevli Tipin Özellikleri:

1. Hoca, İmam, Âlim, Müftü gibi türlü adlar alır.
2. Ortaya çıkışı sıradandır. Herhangi bir olağanüstülük görülmez. Örneğin; Kedi adlı masalda camide karşılaşılır (Arslan, 2008). Mercimek Çocuk adlı masalda çocuğu olmayan bir karı koca hocaya gitmeye karar verirler. Süleyman Bey adlı masalda mahallenin hocası, kahramanlar ağlaşırken çıkagelir. Şah İsmail adlı masalda çocuğu olmayan padişah, hocaya gider (Alptekin, 2002).
3. İşlevleri kahramanı eğitmek, nikâh kıymak, fetva vermek ve muska yazmaktır.
4. Olağanüstü özellikler göstermez.
5. Kutsallık atfedilmez.
6. Olumsuz özelliklere sahip olabilir. Bu özellikler dünyalık yaşamak, yalan söylemek, insanları kandırmak, kendisine emanet edilen kıza göz koymak ve kötü alışkanlıklar edinmektir.
7. İşlevini tamamladıktan sonra çoğunlukla ölür ya da öldürülür.

Sonuç olarak Türk halkı hangi devirde olursa olsun anlatı formunu aynı şekilde biçimlendirir. Anlatı formunun alt birimleri olan tipler de zaman ve mekân kavramı içerisinde bize farklı görünseler de özleri itibariyle aynılık taşır. Bu bağlamda “kutsal yardımcı” olarak adlandırabileceğimiz bu tip yaşanmış tüm devirleri içine alır, her devirde anlamlandırılır. Değişen toplumsal yapıya paralel olarak farklı adlar ve işlevlerle ortaya çıkan bu tipin her zaman kahramana yardımcı olarak ön plana çıktığı görülür. Türk milleti başlangıçtan günümüze her daim Tanrı tarafından ya da iyi bir ruh aracılığıyla korunduğuna inanır. Bu kimi zaman Türk mitolojisinde Umay olarak kimi zaman bir kurt olarak kimi zaman ise aksakallı bir ihtiyar olarak görülür. Ancak hangi adlarla çıkarsa çıksın her zaman kahramanın, Türk insanının koruyucusu, yardımcısıdır. Dinî görevli tipi ise anlatılarda İslam’ın kurallarına bağlı olarak ortaya çıkan resmî kültürü temsil eden sıradan bir kahramandır.

Kaynakça

- Akkaş, S. (1999). *Derdiyok ile Zülfüsiyah Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi: Niğde: Niğde Üniversitesi.
- Alptekin, A. B. (2002). *Taşeli Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2015). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arslan, M. (2008). *Denizli Yöresinden Derlenmiş Masallar*. Denizli: Zirve Yayınları.
- Arslan, M. (2021). Zamanın Ruhundan Anlatıcının Tasarımına Katmanlaşan Kahraman: Koroğlu. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (3), 1-13.
- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Boratav, P. N. (1969). *Az Gittik Uz Gittik*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Boratav, P. N. (2009). *Zaman Zaman İçinde*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Duymaz, A. (1996). *Nevruz Bey Hikâyesi*. Aydın: Milli Folklor Yayınları.
- Duymaz, A. (2001). *Kerem ile Aslı Hikâyesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı – 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ekici, M. (1999). Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara: AKM Yayınları, 123-138.
- Güney, E. C. (1992). *Masallar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, M. (1952). İki Destan İki İnsan Tipi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4 (4), 399-417.
- Kaya, D. ve Koz, S. (2000). *Halk Hikâyeleri*, İstanbul: Kitabevi.
- Mardin, Ş. (2002). *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sakaoğlu, S. ve Duymaz, A. (1996). *Hurşit ile Mahmihri Hikâyesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, S. vd. (1997). *Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, S. vd. (1999). *Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). *Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Türkmen, F. (2015). *Tahir ile Zühre*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Türkmen vd. (2017). *Âşık Şeref Taşlıova'dan Derlenen Halk Hikâyeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, F. (2018). *Âşık Garip Hikâyesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.